

Explanation of Possible Scenarios toward Relationship between Iran and Saudi Arabia in the Time horizon of 1408

Bahador Zarei

Assistant Professor of Political Geography, University of Tehran, Iran, b.zarei@ut.ac.ir

Sajad Najafi*

Ph.D. Student of Political Geography, University of Tehran, Iran

(Corresponding Author) najafi.s@ut.ac.ir

Abstract

Objective: Iran and Saudi Arabia are known as two countries with effective regional powers in south west Asia due to their dominance and leadership of Shia and Sunni groups and the quality of their mutual relations directly effect current trends and evolutions in this important and strategic regional of world. Thus it is essential to comprehend about the future of the mutual relations in order to explain possible scenarios.

Method: In the first step of this research, effective factors in their relations (choosing 9 items as a reachable targets) as well as foremost important actors and regional effective powers affecting Iran-Saudi Arabia relationship (choosing 9 actors) were identified by studying documentaries and prior scientific case histories. Finally, by using MACTOR future studies software and crossover matrix analysis method, the key actors of region were identified.

Results: Iran, America and Russia were identified as the most key factors in the region.

Conclusion: Findings indicate that “divergence in Iran-Saudi Arabia relationship” is the most agreed factor among the actors.

Key words: Persian-Gulf Region, Iran-Saudi Arabia Relationship, Future Studies, MACTOR Software.

تبیین سناریوهای محتمل پیش رو در روابط ایران و عربستان در بازه زمانی ۱۴۰۸

بهادر زارعی

استادیار گروه جغرافیای سیاسی دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران، b.zarei@ut.ac.ir

سجاد نجفی*

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) . najafi.s@ut.ac.ir

چکیده

هدف: دو کشور ایران و عربستان به‌عنوان دو قدرت منطقه‌ای تأثیرگذار در منطقه جنوب غرب آسیا به دلیل نفوذ و هدایت گروه‌های شیعه و سنی مؤثر بر تحولات منطقه می‌باشند که کم و کیف روابط دوجانبه دو کشور تأثیر مستقیم بر روندها و تحولات جاری و پیش رو در این منطقه مهم و استراتژیک جهان خواهد داشت؛ بنابراین، داشتن درک و بینش از آینده روابط دوجانبه جهت تبیین سناریوهای محتمل پیش رو از ضروریات مهم است.

روش: در این پژوهش در گام نخست با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظرات ۱۱ نفر از خبرگان، اقدام به شناسایی پیشران‌ها و عوامل تأثیرگذار در روابط فی‌مابین (انتخاب تعداد ۹ مورد به‌عنوان اهداف متصور) و همچنین شناسایی مهم‌ترین بازیگران و قدرت‌های تأثیرگذار در منطقه و دخیل در روابط ایران و عربستان (انتخاب تعداد ۹ بازیگر) کرده و در انتها با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی MACTOR و به‌کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع، بازیگران کلیدی منطقه شناسایی شدند.

یافته‌ها: ایران، امریکا و روسیه به‌عنوان کلیدی‌ترین بازیگران حاضر در منطقه شناسایی شدند.

نتیجه‌گیری: بر طبق نتایج به‌دست آمده در بین بازیگران بیشترین توافق بر «ایجاد واگرایی در روابط بین ایران و عربستان» وجود دارد.

واژگان کلیدی: منطقه خلیج فارس، روابط ایران و عربستان، آینده‌پژوهی، نرم‌افزار MACTOR.

مقدمه

ایران و عربستان به‌عنوان دو بازیگر کلیدی منطقه مهم و استراتژیک خلیج فارس می‌باشند که روابط متقابل دو کشور در دوره‌های مختلف تاریخی تابعی از وضعیت و شرایط ساختارهای سیاسی حاکم در دو کشور، تحولات سیاسی و اجتماعی درون‌منطقه‌ای و دخالت‌های قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای قرار داشته است و در دوره کنونی نیز روابط دوجانبه فی‌مابین متأثر از عوامل مختلف به سوی تیرگی و واگرایی هرچه بیشتر حرکت کرده است و آینده‌ای مبهم را در روابط فی‌مابین رقم زده است. درحالی‌که دو کشور تأثیرگذار در تحولات منطقه و همچنین به‌عنوان دو قطب مهم و تأثیرگذار در جهان اسلام در صورت درک و شناخت و بینش صحیح و کنار گذاشتن عوامل تفرقه‌انگیز و حرکت به سمت هم‌گرایی و روابط دوجانبه دوستانه، می‌توانستند زمینه ایجاد اتحاد و همبستگی میان جوامع اسلامی و تشکیل اتحادیه‌ای متشکل از کشورهای مسلمان و تأثیرگذار در تحولات بین‌المللی را فراهم کنند. بدون تردید با سمت‌گیری مناسبات ایران و عربستان به سمت تعاملات هرچه بیشتر اقتصادی و کاهش تنش‌ها و برقراری روابط در چهارچوب دیپلماسی درون‌منطقه‌ای به دور از مداخله دادن قدرت‌های فرامنطقه‌ای خود می‌تواند زمینه‌ساز آینده‌ای روشن در جهت ایجاد هم‌گرایی و اتحاد منطقه‌ای در حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس باشد. تعامل هرچه بیشتر میان دو کشور و اتخاذ دیپلماسی و سیاست خارجی عاقلانه در چهارچوب دیپلماسی درون‌منطقه‌ای به دور از مداخله دادن قدرت‌های جهانی می‌تواند زمینه‌ساز بروز آینده‌ای روشن در راستای ایجاد هم‌گرایی میان دو کشور و حتی فراتر از آن در حوزه ژئوپلیتیک کشورهای منطقه خلیج فارس و تشکیل سازمان منطقه‌ای مؤثر باشد (افضلی و نجفی، ۱۳۹۷: ۸-۹).

عربستان به‌عنوان کشوری مهم و تأثیرگذار در منطقه خلیج فارس به واسطه نقش و جایگاه خاص دینی و مذهبی و همچنین اقتصادی خود است که در مقاطع مختلف و به‌خصوص در سالیان اخیر در حوزه روابط بین‌الملل و روابط اقتصادی تأثیرات منفی را برای کشورمان ایجاد کرده است و در صورت تشدید روند فعلی خسارت‌های مادی و معنوی را برای منافع ملی کشور به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین، تبیین سناریوهای محتمل پیش رو در روابط ایران و عربستان و تلاش برای از میان برداشتن عوامل ایجاد واگرایی و حرکت در راستای ایجاد دوستی و برقراری روابط دیپلماتیک دوستانه میان دو کشور مسلمان و تأمین منافع ملی کشور از ضروریات مهم است. با توجه به وضعیت کنونی و حال حاضر حاکم بر روابط دو کشور و در راستای پاسخ به این سؤال که سناریوهای محتمل پیش رو در روابط ایران و عربستان در بازه زمانی ۱۴۰۸ کدامند؟ در پژوهش پیش رو سعی بر آن است با مطالعه اسناد و سوابق علمی پیشین صورت پذیرفته مرتبط و استفاده از نظرات خبرگان، اقدام به شناسایی پیشران‌ها و عوامل تأثیرگذار در روابط فی‌مابین و همچنین شناسایی مهم‌ترین بازیگران و قدرت‌های تأثیرگذار در منطقه و دخیل در روابط ایران

و عربستان کرده و در انتها با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی MACTOR و به‌کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع، و در چهارچوب نظریه وابستگی متقابل اقدام به تبیین سناریوهای محتمل پیش رو در روابط ایران و عربستان در بازه زمانی ۱۴۰۸ نماییم.

پیشینه پژوهش

مهم‌ترین تحقیقات صورت گرفته پیشین در رابطه با روابط ایران و عربستان به شرح جدول (۱) است:

جدول ۱. مهم‌ترین تحقیقات صورت گرفته پیشین در رابطه با روابط ایران و عربستان

R	نام اثر	هسته بحث
۱	کتاب: روابط ایران و عربستان در سده بیستم (دوره پهلوی). (احمدی، حمید، ۱۳۸۷، نشر وزارت امور خارجه)	در ۸ فصل روابط ایران و عربستان را در سده بیستم از بدو تأسیس حکومت عربستان تا آخر دوره پهلوی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و بیان کرده است که در روابط فی‌مابین دو کشور مسائل منطقه‌ای و فرهنگی مذهبی اغلب دو کشور را در برابر هم قرار داده است و در مواردی هم دو کشور بر سر منافع مشترک با هم همکاری داشته‌اند.
۲	کتاب: اسناد روابط ایران و عربستان (۱۳۵۷-۱۳۰۴). (محقق، علی، ۱۳۷۹، نشر وزارت امور خارجه)	اسناد و روابط دوجانبه را در چهار بخش کلی اسناد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و قبور متبرکه، بقیع، موقوفات مورد بررسی قرار داده است.
۳	یابان‌نامه: بررسی روابط ایران و عربستان سعودی. (نصر اصفهانی، مهران، ۱۳۷۹، دانشگاه تهران).	واگرایی در روابط فی‌مابین و عدم همکاری ایران و عربستان و به‌خصوص کشورهای خلیج فارس را عاملی مهم در عدم حضور کشورهای منطقه در رقابت‌های جهانی اقتصاد و پیشرفت اقتصادی دانسته است.
۴	مقاله: واکاوی روابط ج.ا.ا و عربستان سعودی در دهه نخست پیروزی انقلاب اسلامی. (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶).	علل تیرگی روابط میان ایران و عربستان را در ماهیت ایدئولوژیک دو کشور، پیروزی انقلاب ایران، نقش قدرت‌های فرامنطقه‌ای، ژئوپلیتیک نفت و گاز و ... می‌داند.
۵	مقاله: بررسی عوامل منطقه‌ای واکرایی در روابط ایران و عربستان (۱۳۹۰-۱۳۸۴). (ازغندی، علیرضا و آقاعلی‌خانی، مهدی، ۱۳۹۲)	بهره‌گیری از ابزار مناسب و اتخاذ تدبیر صحیح و تعامل را زمینه‌ساز همکاری میان دو کشور دانسته و از طرفی دیگر قاعده‌مند شدن روابط ایران و امریکا را تأثیرگذار در برقراری روابط میان ایران و عربستان و کشورهای عربی می‌داند.
۶	مقاله: سناریوهای محتمل در آینده‌پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی (در بازه زمانی ۱۴۰۴). (رستمی و همکاران، ۱۳۹۵)	مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار در روابط فی‌مابین را به ترتیب اهمیت مشخص کرده است و عنوان کرده که دور نمای روشنی در روابط آینده دو کشور وجود نداشته و آینده روابط را تیره‌وتار دانسته است.
۷	مقاله: شناسایی شاخص‌های کلیدی تأثیرگذار در آینده روابط ایران و عربستان (افضلی و نجفی، ۱۳۹۷)	تعداد ۷۳ شاخص و بیشترین تأثیرگذار در روابط میان ایران و عربستان را شناسایی کرده در نهایت تعداد ۵ شاخص مهم و کلیدی تأثیرگذار را با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی میک‌مک مشخص کرده‌اند و ادامه روند فعلی حاکم را مؤثر در ایجاد واکرایی بیشتر در روابط دوجانبه دانسته‌اند.

مبانی نظری و چهارچوب مفهومی تحقیق

نظریه وابستگی متقابل^۱

رابرت کوهن^۲ و جوزف نای^۳ از مهم‌ترین نظریه‌پردازان و ارائه‌دهنده نظریه وابستگی متقابل‌اند، که تلاش داشته‌اند تا با طرح مفهوم و چهارچوب نظری وابستگی متقابل، شیوه متفاوتی را برای فهم روابط بین‌الملل مطرح سازند (سلیمی، ۱۳۸۴، ص. ۶۲-۶۳). وابستگی متقابل در سیاست جهانی از دید کوهن به شرایطی اشاره دارد که میان کشورها و بازیگران مختلف، تأثیرگذاری متقابل در زمینه‌های گوناگون از مبادلات بین‌المللی نقل و انتقال پول، کالا، افراد و پیام و ... وجود دارد (Keohane, 1984: 366).

به عقیده نای و کوهن، وابستگی متقابل گامی به جلو برای شناخت پدیده‌های جهانی، فراتر از تعاملات دولت‌ها محسوب می‌شود. به‌طورکلی برخی از خصوصیات این مدل را در عناوین ذیل می‌توان خلاصه کرد:

۱. بازیگران روابط بین‌الملل تنها دولت‌ها نیستند؛ در دنیای جدید، دنیای وابستگی متقابل مجموعه‌ای از بازیگران دولتی و غیردولتی است که در آن شبکه‌های پیچیده‌ای از همکاری و تعامل و تعارض وجود دارد که هیچ قدرت برتر و مسلطی در آن قابل تشخیص نیست.

۲. مسائل اساسی جهان، دیگر مسائل نظامی، امنیتی و استراتژیک نیستند، بلکه مسائل اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی اهمیت بیشتری یافته‌اند. در این شرایط منابع موجود در عرصه جهانی توزیع شده و همکاری داوطلبانه جایگزین تعارض و مخاصمه می‌شود.

۳. قاعده رفتار در عرصه جهانی از تعارض و مخاصمه به همکاری فراملی تغییر کرده است. در شرایط وابستگی متقابل قاعده بازی دیگر بازی حاصل جمع صفر نیست، بلکه بردو باخت می‌تواند به‌طور یکسان برای همه طرف‌های بازی باشد.

۴. سلسله‌مراتب قدرت که مبتنی بر قدرت نظامی بود، جای خود را به شبکه پیچیده‌ای از همکاری‌ها می‌دهد که دیگر سلسله‌مراتبی نیست (زرقانی و احمدی، ۱۳۹۵: ۶۱-۶۲).

بنابراین، در ساختار پیچیده ژئوپلیتیکی جهان در قرن بیست‌ویکم، کشورها خود را جدای از سیستم و نظم حاکم بر نظام بین‌الملل نمی‌دانند و منافع آنها همواره به هم وابسته است؛ بنابراین، این وابستگی در نهایت منجر به نوعی همکاری و درک متقابلی از منافع مشترک می‌شود. از این رو آنها (دولت‌ها) سعی می‌کنند از مجاری قانونی در شکل همکاری‌های منطقه‌ای و جهانی در قالب

1. Interdependence
2. Robert Keohane
3. Joseph Nye

گروه‌بندی و بلوک‌بندی‌های اقتصادی، سیاسی و امنیتی دست به تعامل و همکاری بزنند (همان: ۶۰).

پیشینه روابط دوجانبه ایران و عربستان

دو کشور ایران و عربستان به‌عنوان دو بازیگر کلیدی منطقه مهم و راهبردی خلیج فارس می‌باشند که روابط متقابل دو کشور در دوره‌های مختلف تاریخی تابعی از وضعیت و شرایط ساختارهای سیاسی حاکم در دو کشور، تحول‌های سیاسی و اجتماعی درون منطقه‌ای و دخالت‌های قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای قرار داشته است و در دوره کنونی نیز روابط دوجانبه فی‌مابین متأثر از عوامل مختلف به سوی تیرگی و واگرایی بیشتری حرکت کرده است و آینده‌ای مبهم را در روابط فی‌مابین رقم زده است. عربستان به‌عنوان کشوری مهم و تأثیرگذار در منطقه خلیج فارس به واسطه نقش و جایگاه خاص دینی و مذهبی و همچنین اقتصادی خود است (افضلی و نجفی، ۱۳۹۷: ۸-۹). از جانب دیگر قرار گرفتن اماکن مذهبی در عربستان و طرح داعیه رهبری جهان عرب و اسلام و داشتن روابط استراتژیک با غرب به‌خصوص امریکا، عربستان را به‌عنوان کشوری اثرگذار در تحولات و روندهای منطقه‌ای تبدیل کرده است (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲). هدف اولیه سیاست خارجی عربستان، گسترش نفوذ این کشور در ممالک اسلامی با ترویج آیین وهابیت در میان آن‌هاست و رویه دیگر سیاست خارجی ریاض اعمال نفوذ در کشورهای عربی و تحکیم جایگاه سیاسی خود در میان این دسته از کشورها به‌ویژه همسایگان است. (رستمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۵). شروع رابطه ایران و عربستان از سال ۱۹۳۲ و تشکیل پادشاهی آل سعود بوده، و تا زمان وقوع کودتا در عراق در سال ۱۹۵۸ که سرنگونی حکومت پادشاهی عراق و بروز شورش‌های پوپولیستی علیه رژیم‌های سلطنتی را به همراه داشت، منجر به بروز نگرانی در حکومت‌های سلطنتی ایران و عربستان شد و سرآغاز نزدیکی هرچه بیشتر دو کشور در راستای ایجاد هماهنگی در سیاست‌های منطقه‌ای و نزدیکی خاندان پهلوی و سعودی شد (Furtig, 2007: 628). تا اینکه با وقوع انقلاب ۱۹۷۹ در ایران، عربستان مواجه با یک قدرت رقیب در سطح منطقه در حوزه‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری شد (khuliyf & Alanazi, 2015: 32). و از آن زمان تاکنون، هر دو کشور برای دستیابی به هژمونی منطقه‌ای با همدیگر در حال رقابت می‌باشند (Osiewicz, 2016: 114). عربستان در دهه ۱۹۸۰ مقارن با انقلاب اسلامی در ایران و احیای اسلام شیعی در ایران، جمهوری اسلامی را به‌عنوان تهدید امنیتی تصور کرد. تصور و درک عربستان سعودی در ابتدای قرن ۲۱ مبتنی بر این قرار گرفته است که بعد از سقوط صدام در عراق، وقوع انقلاب‌های عربی و نفوذ ایران در کشورهای عربی، ایران تهدیدی علیه عربستان است؛ بنابراین، نخبگان سیاسی در عربستان تلاش دارند با همکاری ایالات متحده آمریکا و ائتلاف با اسرائیل و ترکیه علیه منافع و امنیت جمهوری اسلامی اقدام کنند (کریمی‌فرد، ۱۳۹۵: ۷۹-۸۰). پیروزی انقلاب اسلامی ایران با ماهیت شیعی، بی‌اعتمادی مسئولان سعودی را تشدید کرد. آن‌ها

معتقدند انقلاب اسلامی، نه تنها دیدگاه‌هایشان را درباره خلیج فارس و منافعشان در منطقه تغییر نداده است، بلکه به‌رغم بدنامی تمایلات ناسیونالیستی در ایران بعد از انقلاب، این کشور به‌طور هم‌زمان از سیاست ناسیونالیستی - ایدئولوژیکی در منطقه پیروی می‌کند. ایران با توسل به مؤلفه ایدئولوژی از گروه‌های شیعی، گروه‌های مقاومت سنی و جنبش‌های انقلابی منطقه حمایت می‌کند (منصوری‌مقدم، ۱۳۹۱: ۹۳). رابطه میان دو کشور به‌خصوص بعد از سقوط دولت بعث، ناشی از درگیری‌های ساختاری حاکم در منطقه است. و هرکدام رؤیای کسب جایگاه رهبری در جهان اسلام را در سر دارند. در همین رابطه ایران، عربستان را کشوری وابسته به آمریکا می‌داند که این وابستگی و حضور آمریکا در منطقه برتری ایران را در منطقه به چالش می‌کشد؛ در طرف مقابل عربستان نگران قدرت‌یابی ایران به‌ویژه افزایش نفوذ این کشور در منطقه بعد از سقوط صدام در عراق و همچنین تلاش در راستای دستیابی به دانش و فناوری هسته‌ای و جنگ‌افزار هسته‌ای است (نیاکویی و ستوده، ۱۳۹۴: ۱۶۴).

مبانی سیاست خارجی عربستان بر پایه حفظ روابط دوستانه این کشور با کشورهای سرمایه‌دار غربی شکل گرفته است (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۶: ۶-۷). دیپلماسی عربستان سعودی از ابتدای تأسیس تاکنون، «مبارزه با تهدید» بوده است و سرشت، ماهیت و منبع تهدیدات تعیین‌کننده سیاست خارجی آن کشور در قبال سایر کشورها بوده است؛ بنابراین، می‌توان گفت که از میان دو عنصر هویت و امنیت، عنصر امنیت بر سیاست خارجی عربستان سعودی غالب بوده است (عطایی و منصوری‌مقدم، ۱۳۹۲: ۱۳۷). درک نخبگان جدید در عربستان این است که وجود حوثی با مذهب شیعه که تحت حمایت ایران هستند تهدیدی استراتژیک در همسایگی استان‌های صعده، الجوف و حجه عربستان می‌باشند و این امر باعث شکنندگی مرزها شده است (Neubauer, 2015:1).

روابط دو کشور در سال‌های اخیر متأثر از تحولات ژئوپلیتیک منطقه‌ای و جهانی، تضادهای ایدئولوژیکی و دخالت غرب در نوسان بوده است. و اگرچه در دوران پیش از انقلاب ایران، علی‌رغم وجود تضادها و اختلاف‌های موجود و بر مبنای خواست و سیاست‌های آمریکا، دو کشور را به همدیگر نزدیک کرده بود، در دوران پس از وقوع انقلاب در ایران، این رقابت‌ها و اختلاف‌ها تا حدودی متأثر از سیاست‌ها و ابتکارات برخی مسئولین در دوره‌های خاص زمانی کم‌رنگ و دچار تغییر شد (ازغندی و آقاعلیخانی، ۱۳۹۲: ۲۴۱). طبق تحلیل اندیشمندان غربی؛ تحت شرایط جدید منطقه‌ای و از طریق ایجاد یک هلال شیعی، ایران قادر به گسترش قدرت منطقه‌ای و به هم زدن توازن قوای سنتی خواهد بود. اگر این امر محقق شود ایران قادر به دیکته کردن شرایط و سیاست‌های خود به جامعه بین‌المللی و به‌خصوص به ایالات متحده در موضوعاتی حیاتی چون امنیت جهانی انرژی، قیمت نفت و حتی در خصوص سیاست مستحکم هسته‌ای خود خواهد بود (Nasr, 2006: 7).

کاهش نفوذ ایران در منطقه و اعمال نقشی فعال به‌عنوان رهبر جهان اسلام و افزایش نفوذ خود در منطقه است؛ عربستان دامنه این تهدید را بعد از بیداری اسلامی گسترده‌تر می‌بیند و نزدیکی گروه‌های مقاومت و به‌خصوص سوریه به ایران را به‌منزله بر هم خوردن تعادل منطقه‌ای و به حاشیه رفتن سیاست‌های سعودی می‌داند؛ بنابراین، عربستان با رویکردی غربی-عربی تلاش دارد تا موقعیت ایران در سوریه را کاهش دهد (کوهکن و تجری، ۱۳۹۳: ۱۲۵). از دیدگاه عربستان، تأمین امنیت خلیج فارس با مقابله با نفوذ و جاه‌طلبی ایران در عراق، لبنان، سوریه و ایجاد روابط نزدیک با بحرین و بقیه کشورهای خلیج فارس میسر می‌شود (Kamrava, 2013: 4).

در حال حاضر هدف اصلی عربستان مبارزه با نفوذ ایران در سوریه است (Sailer, 2016: 1). در واقع عربستان تلاش دارد ائتلافی از غرب و رژیم صهیونیستی و رژیم‌های عربی محافظه‌کار در قبال ایران تشکیل دهد و به توسعه نفوذ ایران در منطقه پایان دهد. در همین خصوص از تلاش‌های اخیر سعودی‌ها برقراری روابط حسنه و حمایت مالی عربستان از سازمان اشرف (منافقین) است (شهریاری، ۱۳۹۶: ۳۰۲).

آینده‌پژوهی

برنامه‌ریزی اگر قرار است موفق باشد باید نگاهی جست‌وجوگر و طولانی به آینده داشته باشد (رنجبر حیدری و همکاران، ۱۳۹۵: ۸). روش‌های مطالعات آینده عموماً برای کمک به درک بهتر احتمالات آینده برای اخذ تصمیمات بهتر در زمان کنونی طراحی شده‌اند (منزوی بزرگی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۱). آینده‌نگاری علمی است که با در نظر گرفتن عوامل کلیدی تغییر و دانش روز به پیش‌بینی آینده‌های ممکن می‌پردازد. با کمک این روش می‌توان به اهداف مورد نظر سیستم در آینده اشرف بیشتری داشت و در واقع این روش بین راهبردهای مورد نظر سیستم و آینده ارتباط برقرار می‌کند (slaughter, 1999: 287). مقصود آینده‌پژوهی فراهم کردن پاسخ‌های بر پایه دانش برای نیاز جمع‌آوری، درست کردن و گزارش دادن اطلاعات مربوطه با استفاده از ابزارهایی است که امکان آنالیز متغیرهای استراتژیک یا کلیدی، رفتار و پیشران‌های عوامل اجتماعی، ساختار سناریوهای شرطی و استراتژی‌های لازم دست‌یابی به این سناریوها را می‌دهد (Georghiou et al, 2012). برای دست‌یابی به راهبردهای متناسب با سیاست‌های تعاملی سیستم می‌بایست پس از شناسایی پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار بر سیستم، تعامل موجود بین آن‌ها را بررسی کنیم. زمانی که چند بازیگر در یک سیستم نقش‌آفرینی کرده و بر آن اثرگذار هستند و نسبت به یک هدف واکنش و نگرش متفاوتی دارند و از طرفی این بازیگران بر یکدیگر نفوذ دارند که بر موضعشان نسبت به هدف مورد نظر تأثیرگذار است، می‌بایست از روش تحلیل بازیگر استفاده کنیم. اساساً تحلیل بازیگر به کار می‌رود تا به‌طور مؤثرتری جایگاه بازیگران مورد بررسی قرار گیرد، تصمیمات یا اهداف به‌روشنی پیاده‌سازی شوند، متن سیاست بازیگران درک شود و

امکان‌سنجی گزینه‌های سیاستی برای آینده بررسی شود (Varvasovsky & Brugha, 2000: 239-246). بر این اساس است که در آینده‌نگاری راهبردی، تفکر سناریو محور و فرایندهای مذاکره‌ای، بازی بازیگر نقش مهمی در تحلیل ایفا می‌کند به گونه‌ای که چنین تحلیلی، موقعیت‌های ذی‌نفعان در بسیاری از مسائل راهبردی، ارزیابی هم‌گرایی و واگرایی و پیش‌بینی ائتلاف و تضادها را در نظر می‌گیرد (Bendahan, 2003: 1).

نرم‌افزار MACTOR

یکی از روش‌های تحلیل بازیگر که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته، روش MACTOR است. اجزای این روش عبارت‌اند از:

مسئله^۱: موضوع مورد بحث است که نتایج آن بر آینده تأثیرگذار است.
بازیگر^۲: به‌عنوان بخشی از سیستم در نظر گرفته می‌شود که با استفاده از خود به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر سیستم اثر می‌گذارد تا به نتیجه دلخواه خود دست یابد.
موقعیت^۳: موقعیت یک بازیگر نسبت به مسئله بیان‌گر ترجیح بازیگر در نحوه شکل‌گیری آینده مسئله است.

اصرار^۴: نشان‌دهنده میزان تمایل بازیگر بر اعمال نفوذ بر روی مسئله است.
توان^۵: نشانگر میزان قدرت بازیگر در اعمال نفوذ بر روی مسئله است.
نفوذ^۶: به میزان اثرگذاری بازیگرها بر یکدیگر گفته می‌شود.
پس از آن‌که بازیگران و اهداف وارد نرم‌افزار شدند، می‌بایست دو ماتریس نفوذ (MDI) و اصرار (2MAO) را وارد نرم‌افزار نماییم (Bendahan, 2003: 2).

روش تحقیق

تحقیق صورت پذیرفته از لحاظ نتیجه و هدف از نوع شناسایی است، و گردآوری اطلاعات به روش اسنادی، کتابخانه‌ای و استفاده از نظر خبرگان بوده، ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه است. جامعه آماری شامل خبرگان (اساتید اعضای هیئت علمی-دانشگاه تهران و دانشجویان مقطع دکتری و پژوهش‌گران و محققین دارای زمینه علمی مرتبط با موضوع تحقیق در رشته‌های روابط بین‌الملل، جغرافیای سیاسی، مطالعات منطقه‌ای و آینده‌پژوهی) می‌باشند. شیوه نمونه‌گیری در این تحقیق بر اساس روش هدفمند، به این صورت بود که تلاش شد تا حد امکان شاخص‌ترین

1. Issue
2. Actor
3. Position
4. Saliience
5. Clout
- 6 Influence

افراد در حوزه مورد بحث برای پاسخ‌گویی و نظرخواهی انتخاب شوند که در همین راستا حجم نمونه تعداد ۱۱ نفر انتخاب شد.

با استفاده از نظر خبرگان، اقدام به شناسایی پیشران‌ها و عوامل تأثیرگذار در روابط فی‌مابین ایران و عربستان (انتخاب تعداد ۹ مورد به‌عنوان اهداف متصور) و همچنین شناسایی مهم‌ترین بازیگران و قدرت‌های تأثیرگذار در منطقه و دخیل در روابط ایران و عربستان (انتخاب تعداد ۹ بازیگر) کرده و با استفاده از نرم‌افزار آینده‌پژوهی MACTOR و به‌کارگیری روش تحلیل ماتریس متقاطع، بازیگران کلیدی و تأثیرگذار در تحولات منطقه شناسایی و سناریوهای محتمل پیش رو در روابط میان ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۸ تدوین خواهد شد.

جدول ۲. توصیف پاسخ‌گویان

عنوان	ویژگی پاسخ‌گویان	فراوانی	درصد فراوانی
جنسیت	مرد	۸	٪۷۳
	زن	۳	٪۲۷
سن	۴۰-۳۰	۴	٪۳۶
	۵۰-۴۰	۵	٪۴۶
	۶۰-۵۰	۲	٪۱۸
تحصیلات	دکتری	۷	٪۶۴
	دانشجوی دکتری	۴	٪۳۶
	استاد دانشگاه	۶	٪۵۵
شغل	دانشجو	۳	٪۲۷
	پژوهش‌گر	۲	٪۱۸
	روابط بین‌الملل	۳	٪۲۷
حوزه تخصصی مورد فعالیت	جغرافیای سیاسی	۵	٪۴۶
	مطالعات منطقه	۲	٪۱۸
	آینده‌پژوهی	۱	٪۹
سابقه کار در زمینه مورد مطالعه	۱۰-۵ سال	۴	٪۳۶
	۱۵-۱۰ سال	۵	٪۴۶
	۲۰-۱۵ سال	۲	٪۱۸

روند و مراحل انجام تحقیق

تحقیق در شش گام به شرح ذیل انجام گرفته است:

جدول ۳. روند و مراحل انجام تحقیق

۱	• شناسایی اهداف متصور و مؤثر در آینده روابط ایران و عربستان
۲	• شناسایی بازیگران تأثیرگذار در آینده تحولات منطقه
۳	• آنالیز ساختاری بازیگران و شناسایی بازیگران کلیدی
۴	• تعیین میزان اصرار بازیگران بر اهداف و رویدادها
۵	• تحلیل اطلاعات خروجی نرم افزار
۶	• نتیجه گیری

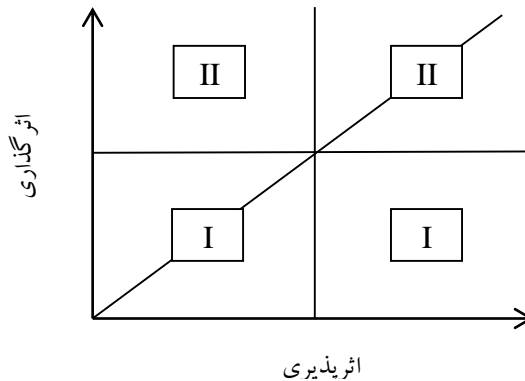
در مرحله نخست و در راستای شناسایی اهداف متصور و بازیگران تأثیرگذار در امور منطقه با بررسی سوابق پژوهشی صورت پذیرفته مرتبط پیشین و تشکیل پانل خبرگی و استفاده از نظر خبرگان اقدام شد.

در مرحله با استفاده از تکنیک ماتریس اثر متقاطع، ابتدا یک ماتریس $n \times n$ به تعداد بازیگرها تشکیل داده می‌شود. بر اساس میزان تأثیرگذاری بازیگران بر یکدیگر یک عدد از مقیاس صفر تا چهار (بر مبنای نظر خبرگان) را به آن‌ها اختصاص داده می‌شود. به این صورت که اعداد چهار، سه، دو، یک و صفر به ترتیب بیانگر تأثیر خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و بدون تأثیر می‌باشند. نام این ماتریس، ماتریس نفوذ مستقیم بازیگران به یکدیگر (MDI) است. جهت وارد کردن اعداد در داخل ماتریس می‌بایست میانگین نمراتی که خبره‌ها به هر رابطه می‌دهند را محاسبه کرده و پس از گرد کردن مقدار آن، عدد به دست آمده را در ماتریس جایگذاری کرد.

نرم افزار از طریق رابطه زیر و با استفاده از ماتریس MDI^۱ به ماتریسی تحت عنوان ماتریس نفوذ مستقیم و غیرمستقیم (MDII)^۲ دست می‌یابد.

$$MDII_{ij} = MDI_{ij} + \sum_k Min((MDI)_{ij}, (MDI)_{ik})$$

1. Matrix of direct influence
2. Matrix of direct and indirect influence

شکل ۱. نمودار اثرگذاری و اثرپذیری

در این مرحله مطابق شکل شماره (۱) نرم افزار نموداری رسم می‌کند که در آن محور عمودی نشانگر میزان اثرگذاری و محور افقی نشانگر میزان اثرپذیری است. بر اساس محل قرار گرفتن هر متغیر در این نمودار می‌توان خصوصیات آن را تشریح کرد (Asan, 2007: 627-644). متغیرها در سطح نمودار به دو صورت پراکنده خواهند شد. یا به صورت L که نشانه پایداری مجموعه است و متغیرها فقط در سه ناحیه I و II و IV پراکنده خواهند شد یا در هر چهار ناحیه نمودار قرار می‌گیرند و یک مجموعه ناپایدار را تشکیل می‌دهند.

در گام بعدی با استفاده از نظر خبرگان به بررسی میزان اهمیت ذهنی هر مسئله برای هر بازیگر می‌پردازیم. ماتریس اصرار (2MAO) با میانگین‌گیری و گرد کردن عدد به دست آمده از نظر خبرگان حاصل می‌شود. اهمیت مورد اشاره به صورت یک مقدار عددی صحیح به صورت طیفی و از منفی چهار به عنوان مخالفت زیاد تا صفر به عنوان بی تفاوتی و مثبت چهار به عنوان موافقت بسیار زیاد تعیین می‌شود. همچنین نرم افزار بر اساس ماتریس اصرار موقعیت (IMAO) را به دست می‌آورد که صرفاً به موافقت (مثبت یک)، بی تفاوتی (صفر) و مخالفت (منفی یک) می‌پردازد. دیگر ماتریسی که نرم افزار ارائه می‌دهد ماتریس 3MAO است که این ماتریس بیانگر توان بسیج کنندگی به همراه میزان موافقت و مخالفت با هر مسئله است. نرم افزار در ادامه نمودارهایی تحت عنوان هم‌گرایی و واگرایی بازیگران بر سر هر مسئله را ارائه می‌دهد که از روابط زیر به دست می‌آید.

$$3CAA_{k,j} = \frac{1}{2} \times \sum_i ((|3MAO_{k,j}| + |3MAO_{j,i}|) \text{if} (3MAO_{k,i} \times 3MAO_{j,i} > 0))$$

$$3DAA_{k,j} = \frac{1}{2} \times \sum_i ((|3MAO_{k,j}| + |3MAO_{j,i}|) \text{if} (3MAO_{k,i} \times 3MAO_{j,i} < 0))$$

1. Simple Position Matrix

یافته‌های تحقیق

در گام نخست در راستای شناسایی اهداف متصور و تأثیرگذار بر آینده روابط میان ایران و عربستان در منطقه، با توجه به پژوهش صورت گرفته مرتبط پیشین، تحت عنوان تبیین شاخص‌های کلیدی تأثیرگذار بر روابط ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷ (در سال ۱۳۹۷، فصل‌نامه آینده‌پژوهی دفاعی، دوره ۳، شماره ۹) با تشکیل پانل خبرگی و بررسی پیشران‌ها و عوامل احصا شده در پژوهش صورت گرفته توسط خبرگان، تعداد ۹ مورد از اهداف متصور و تأثیرگذار مطابق جدول شماره (۴) انتخاب شد و جهت وارد کردن اطلاعات در نرم‌افزار به هر هدف یک نام بزرگ^۱ و یک نام کوچک^۲ اختصاص داده شد.

جدول ۴. اهداف متصور تأثیرگذار در آینده روابط میان ایران و عربستان

Short Label	Long Label	اهداف	R
b1	Exert vast sanctions on Iran and isolating it in politics and economic context international	اعمال تحریم‌های گسترده علیه ایران و منزوی کردن آن در زمینه سیاسی، اقتصادی و بین‌المللی	۱
b2	Saudi Arabia martial and economic dependence to west and America	وابستگی اقتصادی- نظامی عربستان به غرب و آمریکا	۲
b3	making divergence in relations between Iran and Saudi Arabia	ایجاد واگرایی در روابط میان ایران و عربستان	۳
b4	development of "salafi" and "takfiri" groups who have supported by Saudi Arabia in region	گسترش گروه‌های سلفی و تکفیری که توسط عربستان در منطقه حمایت می‌شوند	۴
b5	Iran's economical and martial dominance in Shia countries and establishment of "shiah hilal"	نفوذ اقتصادی و نظامی ایران در کشورهای شیعه‌نشین منطقه و تشکیل هلال شیعی	۵
b6	Saudi Arabia dominance in Sunni countries in region	نفوذ عربستان در کشورهای سنی‌نشین منطقه	۶
b7	dominance of regional and trance regional powers in Persian gulf in order to supplying its economic and martial revenue	نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در خلیج فارس در راستای تأمین منافع اقتصادی نظامی	۷
b8	Iran achievement to nuclear knowledge and potency, progression of martial and missile industries	دستیابی ایران به قدرت و دانش هسته‌ای و پیشرفت صنایع نظامی و موشکی	۸
b9	security of Persian gulf by west powers	تأمین امنیت منطقه خلیج فارس توسط قدرت‌های غربی	۹

1. Long Label

2. Short Label

در گام بعد با استفاده از نظر خبرگان و کارشناسان اقدام به شناسایی مهم‌ترین بازیگران و قدرت‌های تأثیرگذار در منطقه و دخیل در روابط ایران و عربستان که به صورت مستقیم و غیرمستقیم با ایفای نقش خود اقدام به تأثیرگذاری بر روندها و تحولات حاکم بر منطقه می‌کنند مطابق جدول شماره (۵) پرداخته شد.

جدول ۵. بازیگران فعال و تأثیرگذار در منطقه خاورمیانه

Short Label	Long Label	بازیگر	R
a1	Iran	ایران	۱
a2	china	چین	۲
a3	European union	اتحادیه اروپا	۳
a4	Persian gulf states	کشورهای حوزه خلیج فارس	۴
a5	United states of America	ایالات متحده امریکا	۵
a6	turkey	ترکیه	۶
a7	Israel	اسرائیل	۷
a8	Saudi Arabia	عربستان سعودی	۸
a9	Russia	روسیه	۹

در گام سوم در راستای تعیین میزان اثرگذاری هرکدام از بازیگران در تحولات منطقه با توجه به توضیحات ارائه شده در قسمت روش‌شناسی و با استفاده از نظر و دیدگاه خبرگان، ماتریسی مطابق شکل شماره (۲) تحت عنوان ماتریس نفوذ مستقیم بازیگران بر یکدیگر (MDI) به دست می‌آید.

MDI	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
a1	0	2	1	2	4	3	3	2	4
a2	2	0	2	1	1	0	1	0	2
a3	3	1	0	1	2	2	1	0	3
a4	3	0	1	0	3	2	1	2	1
a5	4	2	3	2	0	1	2	4	4
a6	2	1	2	2	3	0	0	3	4
a7	1	2	1	2	2	1	0	1	2
a8	2	0	2	0	1	1	1	0	3
a9	4	1	3	2	4	1	2	3	0

© LIPOR-EPTA-MACTOR

شکل ۲. ماتریس نفوذ مستقیم بازیگران به یکدیگر (MDI)

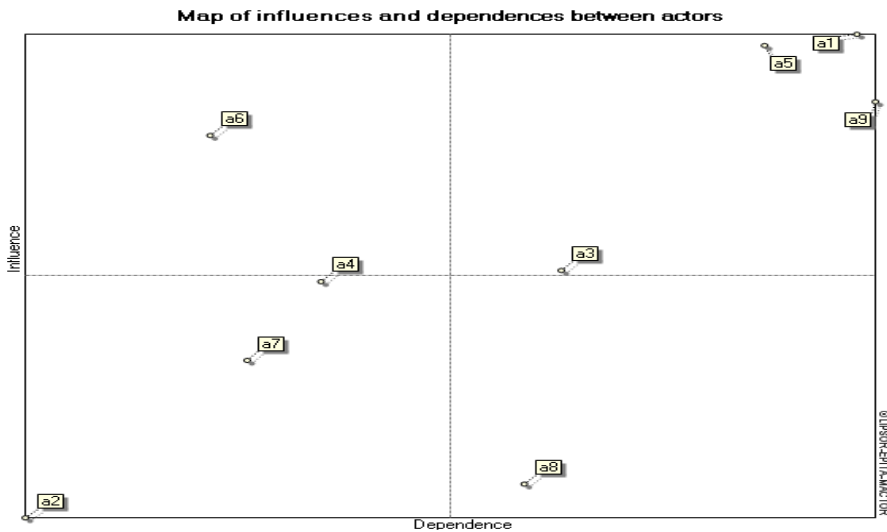
ماتریس نفوذ مستقیم و غیرمستقیم بازیگران بر یکدیگر (MDII) توسط نرم‌افزار MACTOR مطابق شکل (۳) به دست می‌آید:

MDII	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	=
a1	18	9	15	12	18	10	11	15	19	109
a2	9	6	8	8	9	8	8	7	9	66
a3	13	8	11	11	13	9	10	11	13	88
a4	13	8	11	9	12	10	9	11	13	87
a5	19	9	14	11	17	11	11	13	20	108
a6	16	7	13	10	15	9	10	13	16	100
a7	12	8	11	10	11	8	9	9	11	80
a8	10	7	9	8	10	8	7	8	10	69
a9	18	9	13	11	17	11	11	13	19	103
Di	110	65	94	81	105	75	77	92	111	810

© UJPSOR-ENTIA-MACTOR

شکل ۳. ماتریس نفوذ مستقیم و غیرمستقیم بازیگران بر یکدیگر (MDII)

با توجه به نتایج ماتریس (MDII)، ایران (a1) بیشترین میزان اثرگذاری و چین (a2) کمترین میزان اثرگذاری را در میان بازیگران دارند. همچنین روسیه (a9) بیشترین میزان اثرپذیری و چین (a2) کمترین میزان اثرپذیری را در میان بازیگران دارا هستند. با توجه به اینکه نحوه کار ماتریس MDI بر مبنای ماتریس اثر متقاطع است، بنا بر توضیحات ارائه شده در بخش روش شناسی نمودار اثرپذیری و اثرگذاری بازیگران بر یکدیگر مطابق شکل (۴) است.

شکل ۴. نمودار اثرگذاری و اثرپذیری بازیگران بر یکدیگر

بر طبق شکل (۴)، ایران، امریکا و روسیه به عنوان کلیدی ترین بازیگران حاضر در منطقه با اثرگذاری و اثرپذیری بالا شناخته می شوند که نقش تعیین کننده ای در تحولات منطقه دارند. همچنین اتحادیه اروپا که تقریباً در مرکز نمودار واقع شده به عنوان یک متغیر اهرمی توانایی ایجاد تغییرات و اثرگذاری بر دیگران را دارد.

در گام چهارم به بررسی میزان اصرار و تمایل هر یک از بازیگران بر رخداد هر کدام از آینده‌های ممکن (اهداف متصور) می‌پردازیم. برای این کار خبرگان مربوطه با توجه به مسائل روز منطقه و شرایط بازیگران پس از بررسی‌های همه‌جانبه و میزان تمایل هر بازیگر نسبت به وقوع هر رخداد اقدام به نمره‌دهی کرده که حاصل شکل (۵) است.

2MAO	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
a1	-4	-4	-1	-4	4	-4	-4	4	-4
a2	-2	-3	1	0	0	1	-3	2	-2
a3	-2	3	2	-1	-2	2	3	-3	2
a4	3	2	2	2	-3	2	2	-3	3
a5	4	4	4	1	-4	3	4	-4	4
a6	2	-1	1	2	-3	-1	-2	-1	-3
a7	4	3	4	2	-4	1	3	-4	4
a8	4	3	3	4	-4	4	2	-4	4
a9	-4	-4	0	-3	1	-2	-3	3	-4

@ LPSOR-EPIT-MACTOR

شکل ۵. ماتریس اصرار بازیگران بر آینده‌های ممکن (2MAO)

برای شناسایی هر چه ساده‌تر تعداد موافقان و مخالفان، نرم‌افزار MACTOR ماتریس موقعیت (1MAO) را مطابق شکل شماره (۶) ارائه می‌کند.

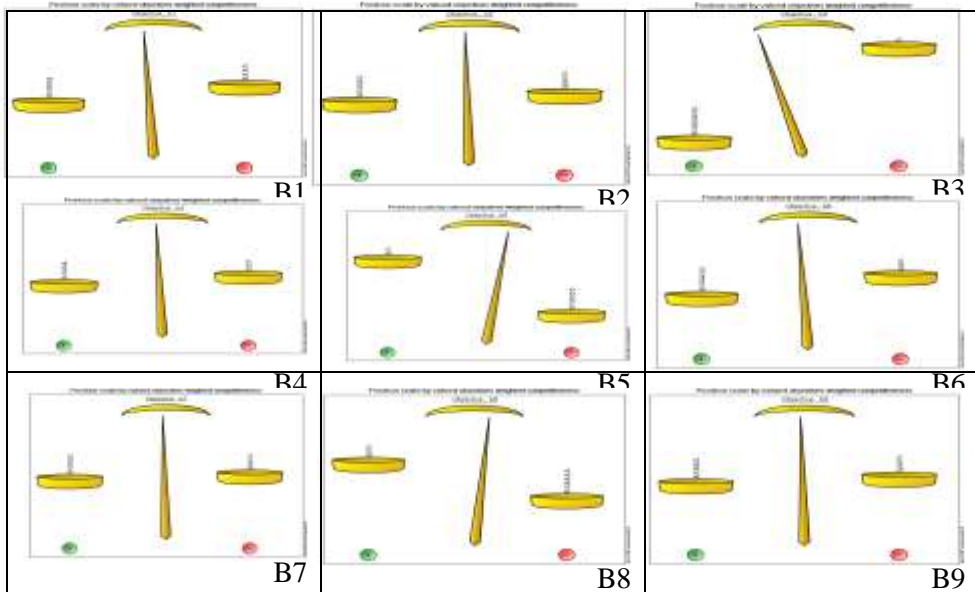
1MAO	b1	b2	b3	b4	b5	b6	b7	b8	b9	Absolute sum
a1	-1	-1	-1	-1	1	-1	-1	1	-1	9
a2	-1	-1	1	0	0	1	-1	1	-1	7
a3	-1	1	1	-1	-1	1	1	-1	1	9
a4	1	1	1	1	-1	1	1	-1	1	9
a5	1	1	1	1	-1	1	1	-1	1	9
a6	1	-1	1	1	-1	-1	-1	-1	-1	9
a7	1	1	1	1	-1	1	1	-1	1	9
a8	1	1	1	1	-1	1	1	-1	1	9
a9	-1	-1	0	-1	1	-1	-1	1	-1	8
Number of agreements	5	5	7	5	2	6	5	3	5	
Number of disagreements	-4	-4	-1	-3	-6	-3	-4	-6	-4	
Number of positions	9	9	8	8	8	9	9	9	9	

@ LPSOR-EPIT-MACTOR

شکل ۶. ماتریس موقعیت بازیگران نسبت به آینده‌های محتمل بر روابط بین ایران و عربستان

با توجه به نتایج حاصل از ماتریس موقعیت، در بین بازیگران بیشترین توافق بر «ایجاد واگرایی در روابط بین ایران و عربستان» است و کم‌ترین توافق در دو هدف «نفوذ اقتصادی و نظامی ایران در کشورهای شیعه‌نشین منطقه و تشکیل هلال شیعی» و «دست‌یابی ایران به قدرت و دانش هسته‌ای و پیشرفت صنایع نظامی و موشکی» است. همچنین نرم‌افزار MACTOR با محاسبه ضریب رقابت‌پذیری میزان قدرت رقابتی بازیگران در خصوص آینده‌های محتمل را مطابق شکل (۷) بررسی می‌کند.

شکل ۷. الگوهای رقابتی آینده‌های محتمل بر روابط بین ایران و عربستان

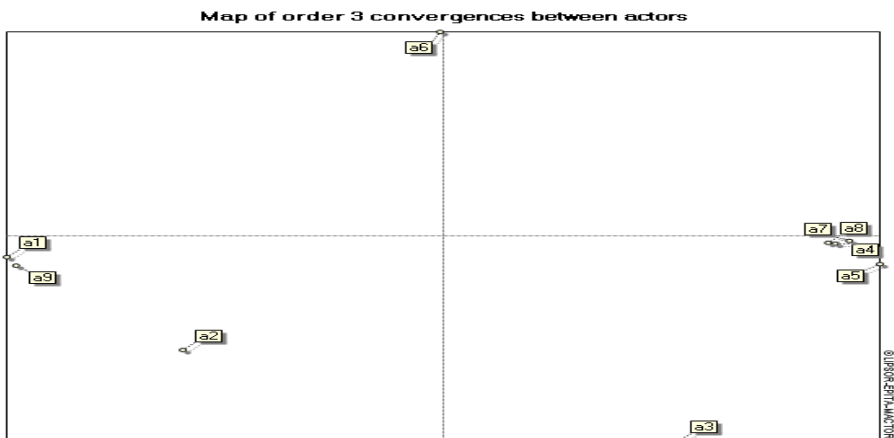
مطابق شکل (۷)، علامت منفی (رنگ قرمز) نشانه مخالفان و علامت مثبت (رنگ سبز) نشانه موافقان در هر الگو است که نشانگر به سمت هر کدام از این دو علامت متمایل باشد بیانگر میزان موافقت یا مخالفت بازیگران با هدف مورد اشاره است. با این تفاسیر قدرت رقابتی موافقان در «ایجاد واگرایی بین ایران و عربستان» بسیار بیشتر از قدرت مخالفان این موضوع است. همچنین در «نفوذ اقتصادی و نظامی ایران در کشورهای شیعه‌نشین منطقه و تشکیل هلال شیعی» و «دستیابی ایران به قدرت و دانش هسته‌ای و پیشرفت صنایع نظامی و موشکی» نیز قدرت رقابتی مخالفان بیشتر از موافقان است. نرم‌افزار MACTOR پس از ورود داده‌های اولیه و تشکیل ماتریس‌های MDI و 2MAO ماتریسی تحت عنوان 3MAO (ماتریس توان بازیگران نسبت به آینده‌های ممکن) می‌سازد که از آن برای تجزیه و تحلیل اساسی استفاده می‌شود. ماتریس ذکر شده برای این پژوهش مطابق شکل شماره (۸) است.

3MAO	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	Mobilisation
	a1	-4.6	-4.6	-1.2	-4.6	4.6	-4.6	-4.6	4.6	
a2	-1.5	-2.3	0.8	0.0	0.0	0.8	-2.3	1.5	-1.5	10.8
a3	-1.9	2.8	1.9	-0.9	-1.9	1.9	2.8	-2.8	1.9	18.9
a4	3.1	2.1	2.1	2.1	-3.1	2.1	2.1	-3.1	3.1	22.6
a5	4.7	4.7	4.7	1.2	-4.7	3.5	4.7	-4.7	4.7	37.5
a6	2.6	-1.3	1.3	2.6	-4.0	-1.3	-2.6	-1.3	-4.0	21.2
a7	3.7	2.8	3.7	1.8	-3.7	0.9	2.8	-3.7	3.7	26.7
a8	2.7	2.0	2.0	2.7	-2.7	2.7	1.3	-2.7	2.7	21.3
a9	-4.1	-4.1	0.0	-3.1	1.0	-2.1	-3.1	3.1	-4.1	24.7
Number of agreements	16.8	14.3	16.4	10.4	5.6	11.8	13.7	9.2	16.0	
Number of disagreements	-12.1	-12.3	-1.2	-8.6	-20.0	-8.0	-12.6	-18.3	-14.2	
Degree of mobilisation	28.9	26.7	17.6	19.0	25.6	19.8	26.3	27.5	30.2	

© URSOR-EPFL/MACTOR

شکل ۸. ماتریس توان بازیگران نسبت به آینده‌های ممکن برای روابط بین ایران و عربستان (3MAO)

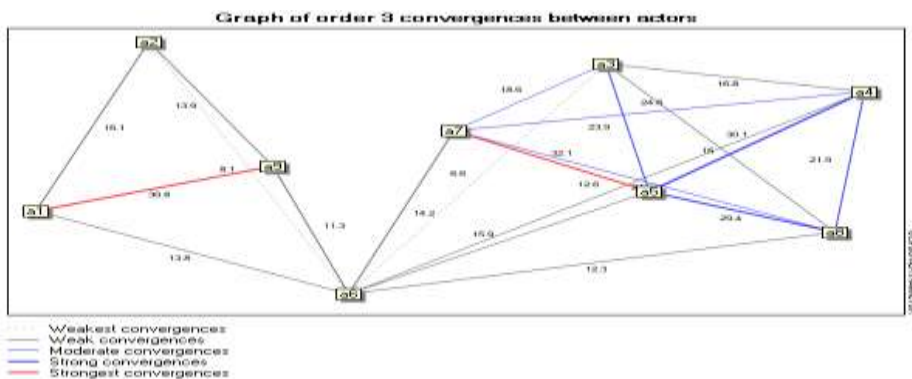
با توجه به ماتریس به دست آمده حاصل از شکل شماره (۸)، ایران و امریکا بیشترین توان بسیج و تأثیرگذاری را دارا هستند. بدین معنا که علاوه بر اثرگذاری قوی بر روی اهداف، به کنترل دیگر بازیگران در راستای دستیابی به اهداف خود تمایل دارند که برای این کار از نفوذ و قدرت خود استفاده می‌کنند. با توجه به این ماتریس درجه تمرکز حمایتی بازیگران از «اعمال تحریم‌های گسترده علیه ایران و منزوی کردن آن در زمینه سیاسی - اقتصادی و بین‌المللی» و «ایجاد واگرایی در روابط میان ایران و عربستان» بالاترین بوده و بر این موضوع اتفاق نظر بین بازیگران کاملاً مشهود است. کمترین درجه موافقت و درعین حال بیشترین درجه مخالفت نیز به «نفوذ اقتصادی و نظامی ایران در کشورهای شیعه‌نشین منطقه و تشکیل هلال شیعی» اختصاص یافته است. با استفاده از نقشه هم‌گرایی و واگرایی که نرم‌افزار MACTOR ارائه می‌دهد می‌توان به تحلیل بیشتر روابط بازیگران با یکدیگر پرداخت.

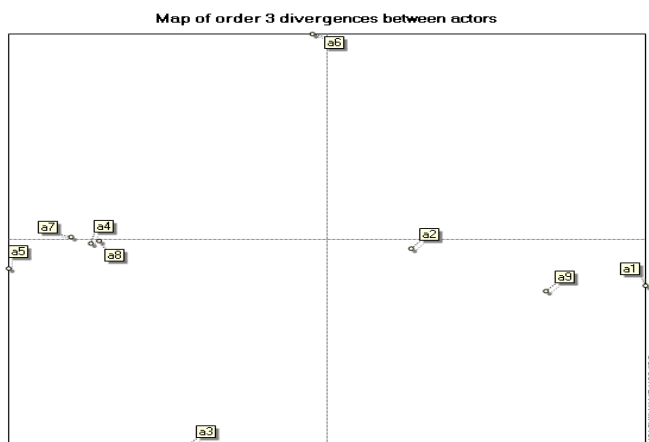
© URSOR-EPFL/MACTOR

شکل ۹. نقشه هم‌گرایی میان بازیگران بر اساس ماتریس 3MAO

مطابق شکل (۹)، هرچقدر که فاصله بازیگران از یکدیگر کم‌تر باشد، میزان توافق آن‌ها با یکدیگر بیشتر است. میزان توافق بازیگرها با یکدیگر در برآیند کلی آینده‌های متصور بر روابط بین ایران و عربستان است. بدین معنا که در زمینه هدف‌های مختلف مورد بحث اتفاق نظر بیشتری با یکدیگر دارند. با توجه به پراکندگی بازیگران در این نقشه به این نتیجه دست می‌یابیم که بازیگرها به سه گروه تقسیم می‌شوند که دو گروه از اعضای تشکیل شده که درون گروهی با یکدیگر اتفاق نظر دارند و گروه سوم شامل بازیگرانی است که خود را به‌طور کامل به هیچ‌کدام از گروه‌های دیگر متعلق نمی‌دانند. یک گروه شامل کشورهای ایران و روسیه است. گروه دوم را امریکا، اسرائیل، عربستان سعودی و کشورهای حوزه خلیج فارس تشکیل می‌دهند. گروه سوم که اعضای آن به گروه‌های دیگر متمایل نیستند را چین، ترکیه و اتحادیه اروپا تشکیل می‌دهند.

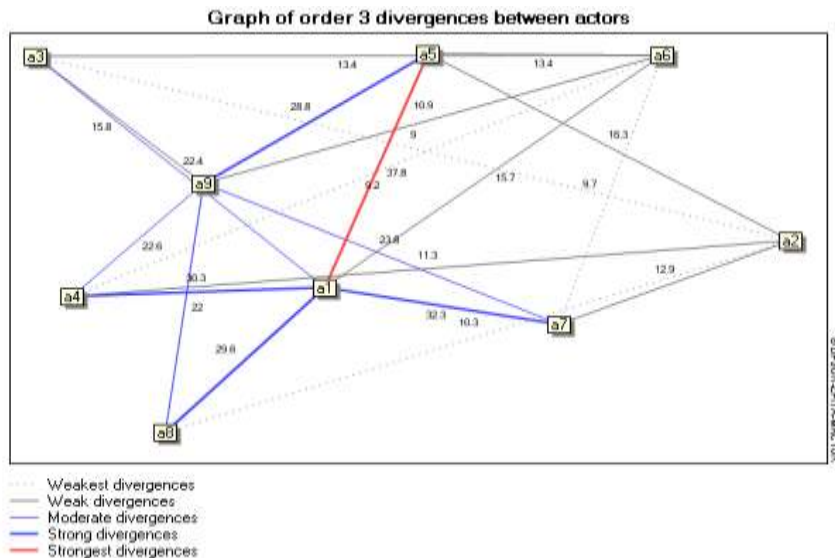

شکل ۱۰. گراف همگرایی میان بازیگران بر اساس ماتریس 3MAO

شکل ۱۱. نقشه واگرایی میان بازیگران بر اساس ماتریس 3MAO

مطابق شکل (۱۱)، هرچقدر فاصله میان بازیگران بیشتر باشد نشانگر اختلاف نظر بیشتر آن‌ها در زمینه‌های مختلف و اهداف مدنظر است؛ بنابراین، مطابق نقشه بازیگران شامل امریکا، اسرائیل، عربستان و کشورهای حوزه خلیج فارس در عین داشتن هم‌گرایی بیشتر نسبت به یکدیگر دارای اختلاف نظر معنادار با سایر بازیگران در رابطه با اهداف مدنظر می‌باشند.

شکل ۱۲. گراف واگرایی میان بازیگران بر اساس ماتریس 3MAO

جمع‌بندی

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از تحقیق، ایران، امریکا و روسیه به‌عنوان کلیدی‌ترین بازیگران حاضر در منطقه با اثرگذاری و اثرپذیری بالا شناخته می‌شوند که نقش تعیین‌کننده‌ای در تحولات منطقه دارند. همچنین اتحادیه اروپا به‌عنوان یک متغیر اهرمی توانایی ایجاد تغییرات و اثرگذاری بر دیگران را دارد. از طرفی ایران و امریکا بیشترین توان بسیج و تأثیرگذاری را بر اهداف مدنظر دارند. بدین معنا که علاوه بر اثرگذاری قوی بر روی اهداف، به کنترل دیگر بازیگران در راستای دست‌یابی به اهداف خود، تمایل دارند که برای این کار از نفوذ و قدرت خود استفاده می‌کنند. همچنین در جمع‌بندی کلی در بین بازیگران بیشترین توافق بر «ایجاد واگرایی در روابط بین ایران و عربستان» است و کم‌ترین توافق در دو هدف «نفوذ اقتصادی و نظامی ایران در کشورهای شیعه‌نشین منطقه و تشکیل هلال شیعی» و «دست‌یابی ایران به قدرت و دانش هسته‌ای و پیشرفت صنایع نظامی و موشکی» است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

روابط و نوع ارتباطات و تعامل میان ایران و عربستان به‌عنوان دو بازیگر مهم و تأثیرگذار، بر روند تحولات و مناسبات منطقه تأثیر چشم‌گیر داشته و خواهد داشت، در این میان سناریوهای محتمل پیش رو در آینده روابط ایران و عربستان بر پایه طیفی از همکاری و تعامل دوجانبه تا تیرگی روابط و قطع ارتباطات فی‌مابین و در نهایت بروز جنگ و درگیری مستقیم نظامی خواهد بود. که در حال حاضر در قالب تیرگی روابط و قطع تعاملات در جریان است. تضاد ایدئولوژیک و اختلافات مذهبی که با وقوع انقلاب اسلامی ایران تشدید شده است در کنار عامل قومی که ریشه تاریخی دارد، مهم‌ترین عوامل ایجاد واگرایی در روابط فی‌مابین است، از طرفی از دید مقامات و مسئولین عربستان، بروز تحولات و رویدادهای سال‌های اخیر در منطقه غرب آسیا در راستای افزایش نقش و قدرت‌یابی ایران و شیعیان در منطقه تحت هدایت و رهبری ایران باعث شده موقعیت و جایگاه عربستان در جهان اسلام و کشورهای عرب منطقه تنزیل و به حاشیه کشانیده شود، که در همین رابطه مواردی از قبیل: دخالت عربستان در اعتراض‌های بحرین، پشتیبانی و تأمین مالی مخالفان مسلح در بحران سوریه و حضور مستقیم نظامی در جنگ یمن، به‌عنوان پیش‌رانه‌های کلیدی تأثیرگذار بر روابط ایران و عربستان در سال‌های اخیر مطرح می‌باشند.

علاوه بر این به نظر می‌رسد در دهه آینده در کنار اختلافات سیاسی و عقیدتی موجود، افزایش رقابت اقتصادی و رقابت تسلیحاتی نیز مزید خواهد شد، و بر نحوه تعاملات دو کشور تأثیر خواهد گذاشت و در صورت تداوم تحریم‌های نفتی و اقتصادی ایران، موقعیت اقتصادی عربستان با توجه به درآمد زیاد نفتی و رشد شاخص‌های اقتصادی نسبت به ایران پیشرفت چشم‌گیر خواهد داشت و شاهد تشدید تحرکات نیروهای جدایی‌طلب تحت حمایت مالی عربستان در مناطق مرزی به‌خصوص در خوزستان خواهیم بود. بدون شک در طرف دیگر در سال‌های آتی پشتیبانی و حمایت غرب و آمریکا از عربستان نیز تداوم خواهد داشت، و چنانچه ایران بخواهد کماکان سیاست نگاه به شرق و گسترش روابط با چین و روسیه را در دستور کار و اولویت سیاست خارجی خود قرار دهد، و نقش و تأثیر آمریکا را به‌عنوان بازیگر کلیدی و تأثیرگذار نادیده و کم‌اهمیت فرض کند، به صورت غیرمستقیم بر روابط ایران و عربستان تأثیر منفی بر جای خواهد گذاشت و منجر به تشدید واگرایی و ادامه روند فعلی خواهد شد، و ادامه چنین وضعیتی در دهه آینده خسارت‌های مادی و معنوی زیادی را برای منافع و مصالح ملی کشور به دنبال خواهد داشت.

بنابراین، پیشنهاد می‌شود بر اساس نظریه وابستگی متقابل و واقعیت حال حاضر و شرایط منطقه و در نظر گرفتن نقش همه بازیگران فعال در امور منطقه و وابستگی منافع کشورها و بازیگران و داشتن درک متقابل از منافع مشترک ناشی از تعامل و همکاری، در گام نخست دولت و به‌خصوص

دستگاه دیپلماسی کشور در شرایط کنونی می‌بایست با اتخاذ تدابیر لازم و درک شرایط، ضمن اعمال تغییر در سیاست‌های منطقه‌ای و اتخاذ راهبرد متناسب و تلاش در جهت کاهش و تعدیل منابع تنش و عوامل ایجاد واگرایی، میان ایران و عربستان، بستر و زمینه کاهش موارد اختلاف را در راستای همکاری و تعامل متقابل مهیا و در گام بعدی دستگاه دیپلماسی و سیاست خارجی کشور از طریق رایزنی و تشکیل کمیسیون‌های مشورتی با اتحادیه اروپا به‌عنوان بازیگر مهم عرصه روابط بین‌الملل که توانایی مذاکره و حل‌وفصل و کاهش اختلافات میان ایران و آمریکا را دارد، اقدام و در صورت مهیا شدن شرایط و امکان، بستر و زمینه ایجاد روابط میان ایران و آمریکا را به‌عنوان دو بازیگر که بیشترین توان بسیج و تأثیرگذاری را بر اهداف مدنظر در منطقه دارا می‌باشند در چهارچوب متغیرهای تأثیرگذار بر وابستگی متقابل دوجانبه (با تأکید بر بعد اقتصادی) فراهم و ایجاد کنند، همچنین سیاست تنش‌زدایی در روابط میان دو کشور مسلمان ایران و عربستان را با جدیت هرچه تمام از طریق میانجی‌گری کشورهای واسط از جمله کویت، عمان، عراق و ترکیه دنبال کند و در زمینه تحقیقات دانش هسته‌ای نیز صلح‌آمیز بودن فعالیت‌های مربوطه را برای جلوگیری از ایجاد رقابت تسلیحاتی میان دو کشور اثبات و شفاف‌سازی لازم را به عمل آورند. که در غیر این صورت در آینده، و در بازه زمانی افق ۱۴۰۸ با ادامه روند فعلی و حتی تشدید اختلافات میان دو بازیگر کلیدی منطقه خلیج فارس، به تبع منافع و حیات ملی کشور با تهدید و بحران‌های به نسبت جدی مواجه خواهد شد. و سناریوی ایجاد واگرایی در روابط میان ایران و عربستان سعودی باعث بروز مشکلات و چالش‌های زیادی در روابط خارجی ایران با کشورهای منطقه خلیج فارس خواهد شد و امنیت و منافع ملی کشور را متأثر و مورد تهدید قرار خواهد داد.

قدردانی

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از داوران گران‌قدر که با ارائه نظرات علمی و ارزنده خود موجب غنا و ارتقای سطح علمی پژوهش حاضر شدند، تشکر و قدردانی کنند.

کتابنامه

۱. ازغندی، علیرضا؛ آفاعلیخانی، مهدی (۱۳۹۲). بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان طی بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۳۸۴. فصل‌نامه سیاست، ۲(۴۳)، ۲۲۵-۲۴۳.
۲. افضل‌ی، رسول؛ نجفی، سجاد (۱۳۹۷). تبیین شاخص‌های کلیدی تأثیرگذار بر روابط ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷. فصل‌نامه آینده‌پژوهی دفاعی، ۳(۹)، ۷-۳۴.
۳. رستمی، محسن؛ فرجی‌راد، عبدالرضا؛ سرور، رحیم (۱۳۹۵). سناریوهای محتمل در آینده‌پژوهی روابط خارجی ایران و عربستان مبتنی بر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه عربی در بازه زمانی ۱۴۰۴. فصل‌نامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۵(۱)، ۷۹-۱۰۰.

۴. رنجبر حیدری، وحید؛ قربانی، ارسلان؛ سیمبر، رضا؛ حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۵). شناسایی و تبیین عوامل و پیشران‌های مؤثر بر روابط ایران و شورای همکاری خلیج فارس در افق ده‌ساله با بهره‌گیری از روش میک‌مک. *مجله آینده‌پژوهی دفاعی*، ۲۱(۲)، ۷-۳۷.
۵. زرقلانی، سید هادی؛ احمدی، ابراهیم (۱۳۹۵). تحلیل ژئوپلیتیک روابط ایران و هند در چهارچوب وابستگی‌های متقابل. *پژوهشنامه ایرانی سیاست بین‌الملل*، ۴(۲)، ۵۵-۸۵.
۶. سلیمی، حسین. (۱۳۸۴). *نظریه‌های گوناگون درباره جهانی‌شدن*. تهران: سمت.
۷. شفیعی، صادق؛ منتظرالقائم، اصغر؛ چلونگر، محمدعلی (۱۳۹۶). واکاوی روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در دهه نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران. *فصل‌نامه پژوهش‌های تاریخی*، ۱۹(۱)، (پیاپی ۳۳)، ۱-۲۲.
۸. شهریاری، محمدعلی (۱۳۹۶). تحلیل روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان در عراق در قالب تئوری حرکت‌ها. *فصل‌نامه مجلس و راهبرد*، ۲۴(۹۲)، ۲۷۹-۳۱۰.
۹. عطایی، فرهاد؛ منصوری مقدم، محمد (۱۳۹۲). *تبارشناسی سیاست خارجی عربستان سعودی: راهبردی واقع‌گرایانه بر بستری هویتی*. *فصل‌نامه روابط خارجی*، ۱۵(۱)، ۱۳۳-۱۶۸.
۱۰. کریمی فرد، حسین (۱۳۹۵). تبیین رئالیستی سیاست خارجی عربستان در قبال بحران‌های خاورمیانه در بازه زمانی ۲۰۱۵-۱۹۷۹. *فصل‌نامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۶(۲۱)، ۷۹-۱۱۰.
۱۱. کوه‌کن، علیرضا؛ تجری، سعید (۱۳۹۳). بحران سوریه و سیاست منطقه‌ای عربستان سعودی در بازه زمانی ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۴. *فصل‌نامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۳(۱۰)، ۱۱۳-۱۲۸.
۱۲. منزوی بزرگی، جواد؛ احمدی، صادق؛ علیثی، محمدولی (۱۳۹۷). *آینده‌پژوهی امنیت‌گذار و سیاست‌های جمعیتی ج.ا.ا و ارائه سناریوهای محتمل*. *فصل‌نامه امنیت ملی*، ۸(۳۰)، ۶۵-۹۶.
۱۳. منصوری مقدم، محمد (۱۳۹۱). مؤلفه‌های هویت و تأثیر آن بر سیاست خارجی عربستان سعودی در قبال جمهوری اسلامی ایران. *فصل‌نامه مجلس و راهبرد*، ۱۹(۷۲)، ۷۷-۹۹.
۱۴. نیاکویی، سید امیر؛ ستوده، علی اصغر (۱۳۹۴). تأثیر منازعات داخلی سوریه و عراق بر مجموعه امنیتی خاورمیانه در بازه زمانی ۲۰۱۵ - ۲۰۱۱. *فصل‌نامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۴(۱۵)، ۱۷۷-۱۵۳.

References

1. Afzali, Rasoul, Najafi, Sajjad, (2018), Explaining the key indicators affecting the relations between Iran and Saudi Arabia in the time horizon of 1407, *Defense Future Research Journal*, Volume 3, Number 9: 7-34. (In Persian).
2. Asan seyda serdar, Umut asan, (2007). Qualitative cross-impact analysis with time consideration, *Technological and social change*, vol 74.

3. Atai, Farhad, Mansouri-Moghaddam, Mohammad, (2013), The Genealogy of Saudi Arabia's Foreign Policy: A Realistic Strategy on the Identity Context, *Foreign Relations Journal*, Volume 5, Number 1: 133-168. (In Persian).
4. Azgandi, Alireza, Agha Alikhani, Mehdi, (2013), A Study of Regional Factors of Divergence in Iran-Saudi Arabia Relations during 2005-2011, *Politics Journal*, Volume 43, Number 2: 225-243. (In Persian).
5. Bendahan S, (2003). "Multi-issue actor analysis: tools and models for assessing technology environments", *Journal of Decision Systems* 13 (2).
6. Brugha R, Varvasovsky, Z, (2000). "Stakeholder analysis: a review", *Health Policy and Planning*, Vol 15.
7. Furtig, Henner (2007). "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal* 61, No. 4.
8. Georghiou, L., Cassingena, J., Keenen, M., Miles, I. & Popper, R. (2012). *Manual de prospectiva tecnológica. Conceptos y práctica [Technological Prospective Manual. Concepts and Practice]*. Flacso México. Retrieved from: <http://www.flacso.edu.mx/publicaciones/novedades/Manual-de-prospectiva-tecnologica>.
9. Kamrava, M. (2013). *Cooperation under the Security Dilemma*, in Richard, K. *Mediation and Saudi Foreign Policy*. Foreign Policy Research Institute by Elsevier Ltd.
10. Karimifard, Hussein, (2016), A Realistic Explanation of Saudi Foreign Policy in Relation to the Middle East Crisis in the Period 2015-1999, *International Relations Research Journal*, Volume 6, Number 21: 79-110. (In Persian).
11. Keohane, R. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the World political economy* Princeton. Princeton University Press, N. J.
12. Khuliyf, A and A. Alanazi. (2015). Saudi Arabia's Implementation of Soft Power Policy to Confront Iran's Obvious Threats. Available at: <https://www.hSDL.org/?view&did=790406>, (accessed on 2016, Jun 19).
13. Koohkan, Alireza, Tajari, Saeed, (2014), The Syrian Crisis and Saudi Arabia's Regional Policy in the Period 2011-2014, *Strategic Policy Research Journal*, Volume 3, Number 10: 113-128. (In Persian).
14. Mansoori Moghadam, Mohammad, (2012), The components of identity and its effect on the foreign policy of Saudi Arabia towards the Islamic Republic of Iran, *Parliament and Strategy Journal*, Volume 19, Number 72: 77-99. (In Persian).
15. Monzavi Bozorgi, Javad, Ahmadi, Sadegh, Aliei, Mohammadoli, (2018), Future Studies of Security and Population Policies of the Islamic Republic of Iran and Presenting Possible Scenarios, *National Security Journal*, Volume 8, Number 30: 65-96. (In Persian).
16. Nasr, Vali (2006). "Behind the rise of the shittes", *time.com* 19 December, <http://www.Belfercenter.com>.
17. Neubauer, S. (2015). *King Salman's Foreign policy priorities*. Available at: http://www.agsiw.org/wp-content/uploads/2015/01/AGSIW_King-SalmansForeign-Policy-Priorities.pdf, (accessed on 2016, Oct 12).

18. Niakoie, Seyed Amir, Sotoudeh, Ali Asghar, (2015), The Impact of the Internal Conflicts between Syria and Iraq on the Middle East Security Complex in the Period 2015-2011, Strategic Policy Research Journal, Volume 4, Number 15: 153-177. (In Persian).
19. Osiewicz, P, (2016), Ideological Determinants of the Current Saudi-Iranian Rivalry in the Middle East. Available at: <http://przeglad.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2016/08/pp-2016-2-115.pdf> (accessed on 2016, Dec 21).
20. Ranjbare Heidari, Vahid, Ghorbani, Arsalan, Simber, Reza, Hajiani, Ebrahim, (2016), Identifying and Explaining the Factors and Motivations Affecting Iran-Persian Gulf Cooperation Council Relations in Ten Years Using Mick-Mac Method, Defense Future Research Journal, First Year, No. 2: 7-37. (In Persian).
21. Rostami, Mohsen, Faraji Rad, Abdolreza, Sarvar, Rahim, (2016), Possible scenarios in the future study of Iran-Saudi Arabia relations based on geopolitical developments in the Arab region in the period 1404, Political Studies of the Islamic World Journal, Volume 5, Number 1: 79-100. (In Persian).
22. Salier, M. (2016). Changed Priorities in the Gulf, Saudi Arabia and the Emirates Rethink Their Relationship With Egypt. Politick German Institute for International and Security Affairs, SWP Comments 8.
23. Salimi, Hossein, (2005), Various Theories about Globalization, First Edition, Tehran, Samt. (In Persian).
24. Shafiei, Sadegh, Montazer Al-Ghaem, Asghar, Chelongar, Mohammad Ali, (2017), Analysis of the relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia in the first decade after the victory of the Islamic Revolution, Historical Research Journal, Ninth Year, No. 1 (33): 1-22. (In Persian).
25. Shahriari, Mohammad Ali, (2017), Analysis of the relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia in Iraq in the form of theory of movements, Parliament and Strategy Journal, Volume 24, Number 92: 279-310. (In Persian).
26. Slaughter R. (1999). Futures for the Third Millennium: Enabling the Forward View, Sydney: Prospect Media.
27. Zarghani, Seyed Hadi and Ahmadi, Ebrahim, (2016), Geopolitical Analysis of Iran-India Relations in the Framework of Interdependencies, Iranian International Politics Journal, Volume 4, Number 2: 55-85. (In Persian).

